

E. H. Carr: Debatten om ”socialism i ett land”

Inledande anmärkningar

Den nya Internationella Arbetarassociationen grundas med målsättningen att organisera en gemensam aktion av proletariatet i olika länder, syftande mot ett och samma slutliga mål: kapitalismens störtande och upprättande av proletariatets diktatur och en internationell republik av sovjeter, vilka gör det möjligt att totalt avskaffa klasserna och att förverkliga socialismen, det kommunistiska samhällets första stadium. (Artikel 1 i ”Kominterns stadgar”, antagna 1920).

Frågan om ”socialism i ett land” debatterades häftigt i Sovjet efter Lenins död 1924. Nedan redogör Carr för debattens förlopp. Att Stalin tog hem segern med sin ”teori” om ”socialism i ett land” bör väl inte vara obekant, men i det sammanhanget kan det också vara på sin plats att fundera lite över vad man egentligen menar med ”socialism”?

Många som skolats i stalinistiskt och/eller maoistiskt tänkande brukar beteckna Stalins Sovjet och Maos Kina som socialistiska. Ett viktigt argument för detta är att industrin och jorden var nationaliserad, dvs att privat äganderätt till produktionsmedlen i stort sett var avskaffad. Men om detta är huvudkriteriet på socialism, då borde man anse att socialismen var fullbordad i Sovjet redan i början av 20-talet och därmed måste debatten på 20-talet vara fullständigt meningslös. Själva det faktum att debatten fördes visar således att bolsjevikerna hade en annan uppfattning om socialismen, dvs att denna förutsatte mer än nationaliserade produktionsmedel: För dem innebar socialismen ett högt utvecklat klasslöst samhälle, fritt från skriande sociala ojämlikheter, utan omfattande politiskt tvång osv, vilket karaktäriserade såväl Stalins Sovjet som Maos Kina. Dessa samhällen var därför aldrig socialistiska enligt de kriterier som Marx, Engels, Lenin osv ställt upp – de var ”övergångssamhällen” mellan kapitalism och socialism – det var också detta som gjorde det relativt lätt att åter slå in på en kapitalistisk väg, dvs återupprätta kapitalismen.

Dessa frågor diskuterade Trotskij i flera artiklar, tal, skrifter och böcker:

[Tal inför 15:e partikonferensen](#) (november 1926)

[Teorin om socialismen i ett land](#) (december 1926)

[Tredje internationalen efter Lenin](#) (1928, kapitel 1: ”Den internationella revolutionens program eller ett program för socialismen i ett land?”)

[Socialism i ett land?](#) (1930, utdrag ur ”Ryska revolutionens historia”, kompletterad med inledning)

[Den förrådade revolutionen](#) (1936, särskilt Appendix: ”Socialism i ett land”)

[Om Lenins program](#) (1939)

Debatten som från 1924 och framåt fördes om socialismen i ett land och andra stridsfrågor behandlas av många andra författare, t ex Isaac Deutscher i [Den avväpnade profeten](#), kapitel 2. Anatemat. Trotskij själv i självbiografen [Mitt liv – försök till en självbiografi](#), kapitlen 39-42.

Martin Fahlgren

Socialism i ett land

Ur E.H. Carr: *Socialism in One Country*, del II, kapitel 12 (med samma namn).

Doktrinen om socialism i ett land var ursprungligen ett slag som utdelades i kampen mot Trotskij. Stalin lade fram den första gången i en artikel i december 1924¹ som en motstöt mot Trotskijs ”permanent revolution” i ett medvetet försök att lägga fram ett positivt alternativ. Trotskij själv accepterade denna antites:

”Teorin om socialism i ett land... är den enda teori som konsekvent och ända till slutet motsätter sig den permanenta revolutionens teori.”²

Som varje dogmatiskt argument som lades fram i kampanjen mot Trotskij, kom socialismen i ett land att anpassas till det taktiska mönstret, som senare skulle beskrivas av Zinovjev, som gick ut på att göra ”gamla meningsskiljaktigheter” till ”nya frågor”. Det byggdes kring en distinktion – eller snarare en sammanblandning – mellan att genomföra en socialistisk revolution och att bygga upp en socialistisk ekonomi efter revolutionen.

Vad gäller den första frågan hade ryska marxister före 1905 i allmänhet accepterat synen att en socialistisk revolution inte skulle kunna genomföras i ett ekonomiskt efterblivet land som Ryssland, dvs i ett land där proletariatet var en liten minoritet och där den borgerliga revolutionen ännu inte ägt rum. Den kommande revolutionen i Ryssland kunde därför bara bli en borgerlig revolution; och de ryska socialdemokraternas uppgift kunde bara vara att stödja borgarklassen, inte att försöka göra revolution på egen hand.

Efter 1905 var det bara mensjevikerna som höll fast vid detta synsätt. Både Lenin och Trotskij tilldelade de ryska socialdemokraterna en uttryckligt revolutionär roll, men de definierade den olika. Lenin menade att partiet, i det att det arbetade för arbetarklassen, skulle ta ledningen i en revolutionär arbetar-bondeallians under proletär ledning. Den revolution som denna allians skulle genomföra, måste på g a böndernas övervikt emellertid fortfarande bli en borgerlig revolution. Den skulle resultera i en borgerligt-demokratisk diktatur av arbetare och bönder; denna diktatur skulle förbereda de villkor under vilka den socialistiska revolutionen skulle bli möjlig. Trotskij hävdade, som Lenin, att den ryska arbetarklassen, stödd av bönderna, skulle ta ledningen för att genomföra den borgerliga revolutionen. Men han trodde inte det skulle vara möjligt, även om det var önskvärt, att stanna där. I det att arbetarklassen genomförde den borgerliga revolutionen, skulle den, under själva processens gång, oundvikligen drivas att påbörja den socialistiska revolutionen. Den ena revolutionen skulle leda över i den andra. Detta var den lära vilken Trotskij gav namnet ”permanent revolution”, som han lånat från Marx.

Lenin uttryckte tvivel om teorin.³ Men när han i april 1917 deklarerade att den revolution som brutit ut i Ryssland inte kunde fortsätta som en borgerlig revolution och uppmanade bolsjevikerna att gripa makten i arbetarklassens namn, så intog han en ståndpunkt som bara i de allra finaste nyanser skiljde sig från Trotskijs.

Dessa diskussioner före 1917 tog inte upp frågan om vad som skulle hända efter den proletära revolutionen, dvs om och under vilka omständigheter det skulle vara möjligt att bygga en socialistisk ekonomi. Varken Lenin eller Trotskij övervägde möjligheten att bygga en socialistisk ekonomi enbart i det efterblivna Ryssland, på g a det enkla skälet (om inte annat) att de, liksom alla andra bolsjeviker, ännu ett tag efter oktoberrevolutionen antog att regimen i Ryssland inte skulle kunna hålla sig kvar vid makten överhuvudtaget om inte proletära revoluto-

¹ I Pravda och Izvestija, 24 december 1924. Artikeln hade rubriken *Oktober och kamrat Trotskijs teori om den permanenta revolutionen*. [gavs senare ut som förord till boken *På väg till Oktober* under rubriken: [Oktoberrevolutionen och de ryska kommunisternas taktik](#) som finns på marxistarkivet]

² Trotskij: [Den permanenta revolutionen](#), på marxistarkiv.se, s 77.

³ För dessa diskussioner se Carr, *Ryska revolutionen 1917-23*, del 1, s 71-74.

ner genomfördes i de mer avancerade europeiska länderna; bolsjevikerna hade alltså starkast möjliga intressen av att arbeta för att utsträcka revolutionen till dessa länder. I denna bemärkelse trodde både Lenin och Trotskij på den ”permanent revolutionen”. Detta var inte den bemärkelse i vilken Trotskij ursprungligen hade använt termen. Men det var den enda bemärkelse som den hade någon relevans i situationen efter 1917.

1924 vände triumvirerna, som var ivriga att misskreditera Trotskij genom att dra upp varje fråga i vilken Lenin formellt hade intagit en annan ståndpunkt än han, sin uppmärksamhet till frågan om ”permanent revolution”, och tryckte om varje passage där Lenin uttryckt sitt avståndstagande från doktrinen.

Trotskij protesterade förgäves att diskussionen om ”permanent revolution”, oavsett hur givande för övrigt, nu tillhörde historien och var irrelevant för de frågor som nu konfronterade partiet och Sovjetregeringen.⁴ Men just diskussionens själva irrelevans fick den märkvärdiga effekten att man kom att anta att den i själva verket inte handlade om den nu föråldrade frågan om villkoren för en socialistisk revolution utan om den fortfarande väsentliga frågan om villkoren för uppbygget av en socialistisk ekonomi. Det började sägas och många trodde säkert uppriktigt på det – men knappast bland ledarna själva – att vad Trotskij egentligen hade menat med ”permanent revolution” var ståndpunkten att en socialistisk ekonomi inte skulle kunna byggas i Sovjetryssland utan hjälp av proletära revolutioner i andra länder, och att det var från denna ståndpunkt som Lenin tagit avstånd. Missförståndet gynnades av det faktum Trotskij på hösten 1923, med Lenin döende och försatt ur spel, till skillnad från Stalin (om än inte Zinovjev) hade varit en ivrig förespråkare för att stimulera revolutionen i Tyskland. Utan bevis och faktiskt utan stöd för det förmodades att Lenin vid denna tidpunkt skulle ha antagit en motsatt ståndpunkt till Trotskij, och att Stalin företrädde den linje som Lenin skulle ha antagit.⁵

Genom en gnista av originalitet – av en kvalitet så sällsynt i Stalins karriär att den ibland beskrivits som en olyckshändelse – uppfattade Stalin att detta var en verklig och brännande fråga, som krävde en vidareutveckling av teorin. Varje bolsjevik hävdade att den segerrika oktoberrevolutionen hade varit en socialistisk revolution: ingen drömde om att återgå till de gamla kontroverserna om revolutionens karaktär. Ändå var det, enligt partidoktrinen, omöjligt att bygga en socialistisk ekonomi i ett ensamt efterblivet land, så länge som revolutionen begränsades till detta enda land.

Så länge man hade förtroende för att den socialistiska revolutionen snart skulle kunna segra i Europa, behövde inte partidoktrinen ändras på den punkten. Men efter fiaskot i Tyskland hösten 1923 hade detta förtroende försvunnit och partiet fann sig hängande i luften. Det kunde inte väntas medge att det ryska experimentet efter dess briljanta initialseger var dömt att gå under på att arbetarklassen i andra länder misslyckats med sina uppgifter. Grunderna till en socialistisk ekonomi höll ju på att läggas i praktiken. Något måste göras för att revidera teorin om de villkor i vilka uppbygget av socialismen var möjligt. Det var denna uppgift som Stalin nu ställde sig. Ingen av de andra ledarna hade tagit sig an uppgiften dittills. Kamenev och Bucharin struntade i det; Zinovjev flydde undan till en meningslös retorik om världsrevolutionen; Trotskij var medveten om dilemmat, men kunde inte finna någon utväg annat än att betona vikten av en snar proletär revolution i Europa.

Som tur var hade Lenin, även om han aldrig förespråkade det som linje, då och då under praktikens tvingande krav på att lägga de socialistiska grunderna i ekonomin implicerat att det inte var en hopplös uppgift att bygga socialismen ens i det efterblivna Ryssland; och Stalin grep

⁴ I sitt brev [Brev till centralkommitténs plenarmöte](#) från 15 januari 1925, skrev Trotskij att ”formeln ’permanent revolution’... uteslutande är tillämplig på det förflutna”, och om han hade nämnt den nyligen så var det ”en hänvisning till partihistorien, d v s det förflutna, och... syftade inte på frågan om dagens politiska uppgifter”.

⁵ För de ståndpunkter som de olika ledarna intog i den tyska frågan, se Carr, *Mellan Lenin och Stalin: Sovjet 1923-24*. [På marxistarkivet: [Det misslyckade upproret i Tyskland 1923](#)]

nu begärligt tag i dessa fåtaliga splittrade citat i ett försök att bevisa att Lenin visst hade trott på möjligheten att ”bygga socialismen i ett land”. Materialet var magert. Men en konstant upprepning skulle räcka för att skapa intrycket att Lenin trott att en socialistisk ekonomi skulle kunna förverkligas även i det efterblivna Ryssland, att Trotskij intog den diametralt motsatta ståndpunkten att detta var omöjligt utan proletära revolutioner i andra länder, och att Stalin när han återupplivade doktrinen om ”socialism i ett land” var Lenins verkliga och trogne lärjunge.

Det är lätt att urskilja de steg i vilka den nya uppfattningen tog form hos Stalin. I april 1924 hade han nöjt sig med att upprepa den konventionella synen att ”för socialismens slutgiltiga seger, för organiserandet av den socialistiska produktionen, är ett lands ansträngningar, i synnerhet då det är fråga om ett bondeland som Ryssland, inte tillräckliga”. I kampanjen mot Trotskij i november 1924 citerade han Lenin och hävdade att Trotskijs teori om permanent revolution innebar att ”hoppa över” bönderna och en oförmåga att inse deras viktiga roll i den revolutionära processen. Faran med trotskismen var att den skulle ”skilja det ryska proletariatet från dess allierade, d v s fattigbönderna”.⁶

I detta läge förde Stalin inte fram något alternativt synsätt. Men under de följande veckorna tänkte han uppenbarligen till. Stalin tog det ödesdigra beslutet att ställa upp sig själv gentemot Trotskij som leninismens upprätthållare och uttolkare. Han var emellertid angelägen att inta en positiv och självständig roll. Uppsatsen som publicerats 20 december 1924 under titeln ”Oktober och kamrat Trotskijs teori om den permanenta revolutionen” döptes om. Som ”Oktoberrevolutionen och de ryska kommunisternas taktik” dök den i januari 1925 upp som inledning till en samling med Stalins tal och artiklar, publicerad under titeln ”På väg till Oktober”.⁷

Uppsatsens huvudtema var en analys av ”Oktoberrevolutionens två särdrag” – det faktum att proletariatets diktatur i Ryssland hade etablerats ”i form av en makt på grundval av förbundet mellan arbetarklassen och de arbetande bondemassorna”, och det faktum att den hade upprättats som ”resultat av socialismens seger i ett enda land”. Lenin hade återupprepade gånger behandlat den första av dessa säregenheter. Det återstod att bevisa att han också insett implikationerna av den andra. Som Trotskij och alla andra ledande bolsjeviker hade Lenin om och om igen sagt att socialismens slutgiltiga seger inte kunde nås i ett land – särskilt inte i ett land som var ekonomiskt efterblivet. Naturligtvis var detta fortfarande sant. Men i en artikel från 1915 hade han utan speciell referens till Ryssland gett en mer detaljerad analys av den framtida händelseutvecklingen:

”Olikmässig ekonomisk och politisk utveckling är en ovillkorlig lag för kapitalismen. Härav följer, att socialismen till en början kan segra i några få eller rentav i ett enda, enskilt kapitalistiskt land. Det segerrika proletariatet i detta land skulle, efter att ha exproprierat kapitalisterna och organiserat en socialistisk produktion i det egna landet, ställa sig *mot* den övriga, kapitalistiska världen, vinna de undertryckta klasserna i andra länder över på sin sida, resa dem till uppror mot kapitalisterna och om det blev nödvändigt rentav uppträda med krigsmakt mot utsugarklasserna och deras stater.

Stalin visade upp ytterligare Lenincitat som stöd för sin nya tes om socialism i ett land. I avslutningen av sitt allra sista tal hade Lenin beskrivit socialismen som ”inte längre en fråga om en avlägsen framtid” och uttryckt förhoppningar om att ”NEP-Ryssland blir ett socialistiskt Ryssland” ”inte i morgon men inom några år”.

Och i en av sina sista artiklar om Kooperationen hade han ställt och jakande besvarat den retoriska frågan om inte den proletära statens kontroll över produktionsmedlen, tillsammans

⁶ Stalin, *Verk* (på ryska), bd VI, s 349.

⁷ *Ibid*, s 358-401

med alliansen mellan proletariatet och miljoner småbönder, var ”allt som behövs för att bygga upp ett fullständigt socialistiskt samhälle”.⁸

Det var allt. Men isolerat från sammanhanget och från resten av Lenins skrifter och i skarp kontrast till Trotskijs långt mer markerade uttalanden räckte det. Trotskij med sin teori om den permanenta revolutionen både underskattade behovet av en allians med bönderna och vidhöll att ”ett verkligt uppsving för den socialistiska ekonomin i Ryssland blir möjligt *först efter* proletariatets seger i Europas viktigaste länder”. Trotskijs teori om den permanenta revolutionen var antitesen till Lenins teori om socialismen i ett land. Det var en ”avart av mensjevismen”.

När han sålunda etablerat ”socialismen i ett land” som en grundläggande del av den leninska doktrinen, slutade Stalin genom att jämna ut balansen genom att ta upp dess internationalistiska funktion. ”Socialismens seger i ett land är inget självändamål”, den är ”världsrevolutionens inledning och förutsättning”. Han sammanfattade i en formulering som var utformad med syftet att tilldela trotskismen en förhatligt passiv och negativ (d v s en mensjeviskisk) roll:

”De har orätt, som glömmer Oktoberrevolutionens internationella karaktär och förklarar att revolutionens seger i ett land är en rent nationell och endast nationell företeelse. Orätt har också de, som väl har Oktoberrevolutionens internationella karaktär i minnet men är böjda för att betrakta denna revolution som någonting passivt, någonting som endast är kallat att mottaga hjälp utifrån.”

Hjälp utifrån var utan tvekan nödvändigt för den slutgiltiga segern för socialismen i Ryssland; men Ryssland inte bara mottog hjälp utifrån utan gav också hjälp. Stalin slutade med att trycka på Rysslands positiva roll. Argumentationen fördes hela tiden på ett teoretiskt plan och inga inslag av personlig fiendskap tilläts uppträda. Artikelnen var en av de mest noggrant övervägda av alla Stalins skrifter.

Det är troligt att Stalin, när han först förde fram denna doktrin under vintern 1924-25, bara svagt insåg vilken vikt den snart skulle få. Hans partners i triumviratet hade definitivt ingen aning om det; de delade med Trotskij den vanliga synen på Stalin som obetydlig vad gällde teoretiska frågor. I bästa fall var socialismen i ett land ytterligare en spik i trotskismens likkista. I värsta fall var det en harmlös personlig tabbe från Stalin. Ingen tog någon speciell notis om teorin. Den fanns inte med i Zinovjevs resolution som fördömde Trotskij i januari 1925. Stalin nämnde den inte i sitt korta tal vid detta tillfälle, och ingen tänkte på att återropa den under de hårda diskussioner om jordbrukspolitiken som fördes under hela vintern. Dess första framträdande i artikeln från december 1924 följdes av en tre månaders tystnad, under vilken teorin om socialismen i ett land verkar ha blivit ignorerad av alla partiledare, inklusive författaren.⁹

⁸ De tre stycken som citeras av Stalin finns i Lenin, *Valda verk i 10 band*, bd 6, s 13, *Valda verk i 3 band*, bd 3, s 653, och *VV10*, bd 10, s 535. Frågan om man kan tolka dessa citat som Stalin är kanske akademisk. Citatet från 1915 från vilken den berömda frasen hämtades, handlade fr a om maktövertagandet och inte om uppbygget av en socialistisk ekonomi; inte heller kan det visas att Lenin överhuvudtaget tänkte på Ryssland. Sammanhanget tyder på att Lenin försökte bemöta ett argument av typen att exempelvis de tyska arbetarna inte skulle starta en revolution samtidigt eftersom de franska arbetarna inte också reste sig.... Trotskij menade att denna passage från Lenin hade blivit ”upp och nedvänd och tolkad som av en analfabet” De båda senare citaten verkar vid första anblicken mer övertygande. Men redan 1918 hade Lenin beskrivit den bolsjevickiska strategin som ”att åstadkomma det maximala som går att uppnå i ett land i syfte att utveckla, stödja och stimulera revolutionen i alla länder” (sammanhanget, både i originalet och i Stalins citat i mars 1923 av denna passage.....betonade kraftigt bolsjevismens internationella inriktning). Det är oklart huruvida Lenin skulle ansett sig mena ha gått längre än så i de två senare passagerna. Men det är meningslöst att spekulera i vilken inställning Lenin skulle ha haft till de händelser som inte inträffade under hans livstid.

⁹ Stalins samlade verk innehåller ett kort brev från 25 januari 1925, till en icke namngiven korrespondent, där Stalin förklarar och försvarar teorin, men detta brev publicerades först 1947.

[Här följer nu ett ganska långt avsnitt i vilket Carr redogör för debattens förlopp och för de olika argumenten. Det enda som här är väsentligt för oss är att Kamenev och Zinovjev under 1925 angrep teorin om socialismen i ett land: de menade att socialismen inte kunde segra slutgiltigt i Ryssland på grund av landets tekniska efterblivenhet. Stalin och Bucharin hävdade däremot att det bara var faran för fientlig intervention som utgjorde hindret, inte Rysslands utvecklingsnivå. Båda sidorna var alltså överens om att man kunde och borde påbörja bygget av socialismen, och likaså att man inte kunde uppnå en fullständig seger utan världsrevolution. Men för Stalins motståndare var det inte bara det yttre militära hotet som stod i vägen fullbordandet av socialismen i Sovjet. Detta gällde teorin, men i praktiken var det givetvis mycket mer som skilde dem.]

När ”socialism i ett land” började göra verkan sommaren 1925 var dess första och omedelbara intryck ett inte speciellt nydanande eller intressant bidrag till partidoktrinen, vilket utgjorde en motvikt till ”kapitalismens stabilisering” och fortsatte NEP:s arbete med att anpassa partiets politik till de speciella ryska förutsättningarna. Den erbjöd ett nytt motgift mot Trotskijs påstådda underskattning av bönderna och visade på NEP som vägen framåt mot socialismen i en bondeekonomi. I denna tolkning var NEP den specifikt ryska formen av den stora modellen för revolutionens väg.

Genom att ge revolutionen en nationell anstrykning hade NEP förlikat med densamma många av de ryssar, som – både i hemlandet och utomlands – först tagit avstånd från den som icke-rysk och anti-nationell. Socialism i ett land utövade en starkare dragningskraft av samma karaktär. Den återuppväckte en vag känsla av nationell stolthet och patriotism, som hade blivit temporärt tystad, men inte utplånad, av revolutionens skallande internationalistiska appeller. När revolutionsregimen stabiliserade sig inrikespolitiskt och blev den ryska statens utrikespolitiska språkrör, levde denna känsla upp igen med oväntad kraft och gav en utomordentlig styrka och vitalitet åt den doktrin vilken tycktes förkroppsliga den.

Det var ingen slump att Stalins artikel som presenterade doktrinen hade börjat med oktoberrevolutionens ”säregenheter”. Det skulle vara missledande att vid denna tidpunkt tala om chauvinism eller ens nationalism i dess vanliga bemärkelse. Känslan var stolthet över revolutionens resultat, men också stolthet över att det var en rysk bedrift, att Ryssland ledde världen inte bara i att genomföra en socialistisk revolution utan också när det gällde att bygga upp en socialistisk ekonomi. Kamenev hade i sin förkastelse över trotskismen 1924 klagat över att ”teorin om den 'permanent revolutionen' gör den ryska arbetarregeringen helt och utslutande beroende av en omedelbar proletär revolution i väst”.¹⁰ Socialism i ett land var en deklARATION om oberoende av väst. ”Åt helsicke med Europa – vi klarar oss själva! ”; så beskrevs den nya doktrinen i en mensjevnikisk tidning publicerad i Berlin. Socialism i ett land var inte bara en del i en ekonomisk analys och inte bara en politisk deklARATION. Det var en deklARATION av tro på det ryska folkets kapacitet och öde.

De som propagerade eller stödde den nya doktrinen verkade därför i början betona orden ”i ett land” och dess nationella aspekt. 1921 hade det varit en tvingande nödvändighet att försona sig med bönderna med eftergifter som skulle stimulera dem att producera mat för städerna och fabriker och få fart på ekonomin igen. NEP:s nationella inriktning var förknippad med den traditionella tron på den ryska bonden och hade ett o m slavofila drag.

Socialism i ett land verkade först ha samma inriktning och samma drag: den var NEP:s legitima efterföljare. Det var på dessa grunder den välkomnades av ”smenovehovtsy” [emigranter som flytt från Ryssland efter revolutionen och nu intog en mer försonlig hållning gentemot sovjetregeringen],¹¹ och av de oräkneliga ryssar som var icke-bolsjeviker, men som

¹⁰ Kamenev, *Stat'i i Retji*, (1925), s 229.

¹¹ Ustrjalov hyllade den till exempel i en artikel från 7 november 1925 som ”en nationalisering av Oktober”.

försonats med regimen genom NEP. Det var på dessa grunder den angreps av Zinovjev och Trotskij som förkroppsligandet av ”nationell inskränkthet” och ”nationell messianism”.¹²

När Lenin introducerade NEP framhöll han på nytt de två villkoren för en framgångsrik socialistisk revolution i det efterblivna Ryssland – ”i tid stöds av en socialistisk revolution i ett eller flera framskridna länder” och ”en överenskommelse mellan proletariatet... och böndernas flertal”.¹³ Lenin gjorde inte, och kunde inte göra, valet mellan de två villkoren; båda var enligt honom väsentliga. Historien hade nu tvingat fram ett val mellan dem genom att på obestämd tid uppskjuta en ”socialistisk revolution i ett eller flera ledande länder”. Socialismen i ett land, vars förkunnande sammanträffade med en tydlig intensifiering av den borgerliga politiken, verkade beteckna att man öppet accepterat detta val. Den förkastade beroendet av den socialistiska revolutionen i andra länder. Samtidigt accepterade den beroendet av en permanent kompromiss med bönderna.

Men denna bild visade sig, som så mycket annat i den sovjetiska historien från denna period, vara illusorisk. Det är sant att socialismen i ett land gav ett svar på det valdilemma Lenin vägrade inse. Det är sant att socialismen i ett land utgick från ett förkastande av beroendet av andra stater. Men detta kom inte att innebära acceptandet av det andra alternativet: beroendet av bönderna. Den verkliga betydelsen av socialism i ett land var att den förnekade (bortsett från den formella reservationen om ”slutgiltig” seger) nödvändigheten av någondera av de villkor, som Lenin ställde vid införandet av NEP. Därmed övergav den djärvt NEP:s grundläggande förutsättningar och var alltså i själva verket långt ifrån dess arvinge.

Under åren efter 1925 kom socialismen i ett land, oavsett dess upphovsmans intentioner och vilka första intryck den än skapat, att mena raka motsatsen till NEP. Det var inte ologiskt; det var sovjetekonomins återhämtning och växande styrka i mitten av 20-talet som pekade ut vägen både mot att gå förbi NEP och mot socialismen i ett land. Nu gällde det inte längre att förlika sig med bönderna utan att genomföra industrialiseringen. Vad som skulle förverkligas ”i ett land” var inte den gamla ryska traditionens bondesocialism utan Marx’ industriella socialism. Vädjan till den nationella känslan var inte en vädjan till gårdagens Ryssland, utan till en ny uppenbarelse, som skulle skapa en ny värld med egna resurser. Självtillräcklighet proklamerades, inte som ett mål i sig, utan som ett nödvändigt medel. Även om en sådan vädjan var nationell (och potentiellt antimarxistisk) i ett avseende, så var den det inte i ett annat. Socialism i ett land kanske såg ut som en nationalisering av revolutionen, men den var också en förlängning. Genom industrialiseringsprocessen skulle Sovjetunionen förverkliga den socialistiska revolutionen och göra sig självtill en oberoende stormakt.

Socialism i ett land var en syntes mellan socialistiska och nationella lojaliteter. Det var den punkt i vilken Rysslands öde och marxismen tog varandra i hand. Därför var det också en milstolpe i den ryska historien. Dittills hade Rysslands ekonomiska utveckling och västerlandiseringen av Ryssland varit integrerade delar i samma process. Efter 1925 var de åtskilda. Industrialiseringen skulle genomföras oberoende av väst och om nödvändigt mot väst. Det var denna självtillit som skilde Stalins industrialisering från Wittes [rysk politiker i början av 1900-talet, som försökte industrialisera bl a med hjälp av utländskt kapital].

Genom en underlig paradox kom doktrinen om socialism i ett land, som ursprungligen utformades som ett vapen mot Trotskij, att få sin betydelse i ett helt annorlunda sammanhang och kom att tjäna som spjutspets för helt andra politiska syften, inkluderande en del av de mål Trotskij själv varit den främste förespråkaren för. Socialism i ett land verkade ligga i centrum av alla ekonomiska, politiska och doktrinära tvister som flammade upp under hösten 1925. Den passade utmärkt in i argumentationen om sovjetekonomins karaktär; teorin att den var

¹² Zinovjev, [Om leninismen](#), på marxistarkiv.se. Trotskij, [Den permanenta revolutionen](#), s 77.

¹³ Lenin, *Valda verk i 10 band*, bd 10, s 286. Se även Carr, *Ryska revolutionen 1917-23*, del 2.

någon typ av statskapitalism var en ren negation av tron på möjligheten att bygga socialismen under de rådande villkoren. Den passade perfekt in i kontroversen om NEP:s karaktär; om NEP inte var något annat än en reträtt, så var ju Sovjetunionen på väg bort från socialismen, och därmed implicerades klart att socialism i ett land var en myt. Den passade perfekt in i tvisten mellan ”industriskolan”, som genom en snabb industrialisering ville göra Sovjetunionen till en självförsörjande ekonomi och ”jordbruksskolan”, som förespråkade ökad jordbruksexport för att kunna möta industrialiseringskraven med import; den senare förkastade uppenbarligen socialism i ett land och såg fram emot ett fortsatt beroende av utländska makter, på obestämd tid. Dessa tvister gav sakinnehåll åt en doktrin som först hade verkat helt abstrakt och skolastisk. Plötsligt framträdde socialism i ett land som den huvudnyckel som låste upp alla dörrar och med vars hjälp alla frågor kunde bedömas och förklaras.

Men från en förkroppsligade socialism i ett land det implicita – och senare explicita – yrkandet att Stalin ensam var den som erbjöd partiet och landet en positiv och konstruktiv politik, medan hans motståndare inte hade annat att erbjuda än negativism och skepticism och hellre väntade med armarna i kors på att något skulle hända någon annanstans. Teoretiskt sett verkade skillnaden mellan de båda linjerna försvinnande liten. De som stödde socialismen i ett land vågade på detta stadium inte hävda att socialismen skulle kunna byggas upp helt i ett efterblivet och isolerat land, men betonade byggnadsprocessen. Motståndarna förnekade inte att man kunde göra vissa framsteg, men betonade att arbetet omöjligt skulle kunna avslutas. Psykologiskt var skillnaderna mycket stora. Motståndarna till socialism i ett land blottade sig själva för anklagelsen att de menade att själva revolutionen var ett misstag eller förhastad, eftersom det nu var omöjligt att genomföra det som man en gång gjort revolution för; och dessa anklagelser rörde upp skadliga minnen inte bara om Zinovjevs och Kamenevs strejk-bryteri mot Lenin i oktober 1917 och om partiets vacklan gentemot aprilteserna 1917 i april, utan också om bolsjevismens traditionella syn att det efterblivna Ryssland inte var moget för en socialistisk revolution. Å andra sidan anklagades de som motsatte sig socialism i ett land också för äventyrspolitik då de till vilket pris som helst ville påskynda revolutionen i andra länder – dvs för motsatsen till pessimism och avsaknad av förtröstan. Detta, deklarerades det nu, var kärnan i Trotskijs ”permanent revolution”, som också fördömts av Lenin. På grundval av den nya doktrinen blev det lätt att utmåla Stalin som bolsjevismens och leninismens sanne uttolkare och hans motståndare till efterföljare till de som bekämpat Lenin och förut förnekat den bolsjevikiska läran. Stalin hade omedvetet skapat sig ett vapen med enorm styrka. Men när vapnet väl var smitt, upptäckte han snabbt dess styrka och hanterade det med mästerlig skicklighet och hänsynslöshet.